

Luchia Antonova-Vasileva

(Sofia, the Institute for Bulgarian Language (IBL), Bulgarian Academy of Sciences)

The current problem of the Bulgarian dialect in Albania

Abstract: The paper studies the peculiarities in the speech of the youngest speakers of the Bulgarian dialects in Albania. It pays attention to the dialectal phenomena, of the degree of their conservation or changes in the learning of the Bulgarian literary standard, of the incidence of language interference between Bulgarian and Albanian language.

Лучия Антонова

(София, ИБЕ)

Актуални проблеми на българските говори в Албания

Редица изследвания на чужди и наши учени показват, че в районите Гора, Голо Бърдо, Преспа и Корча в Р Албания живее население, което говори български диалект. Ние дължим тези проучвания на учени като А. М. Селищев (Селищев 1981), както и на редица негови последователи от по-късни дни.

Цел на публикацията е да проследи основните особености в речта на най-младите носители на българските диалекти. Наблюденията са направени в периода 2006-2009 г. и включват както устната, така и писмената реч в процеса на обучение по книжовен български език. Публикацията цели да обърне внимание на някои от явленията, свързани с езиковата интерференция между български и албански език, както и на степента на запазване или иновации в диалектната реч при изучаването на българската книжовна норма. За да се проследят еднотипни езикови особености изследването **се ограничава** върху речевите прояви на младежите от Голо Бърдо на фонетично, граматично и синтактично равнище.

Според сведенията на населението от български произход от с. Стеблево, Г. Бърдо, раждани около 1950 г. и живели със семействата си в гр. Тирана, децата им не знаели

албански до момента, когато тръгвали на детска градина или на училище: „*Мойте деца ги растела майка ми до тригодишнини. Ка̀ оти́доа на ко̀пит* (детска градина) *ти́е нѐ_знаат ни ѐдна д`ума албански. Ка̀зват по б`улгарски: са̀кам лѐп, са̀кам вода.*” Тъй като българският в Албания се използва само на битово равнище, в теоретичен план, от гледна точка на употребата му, той се явява регионален вариант, свързан с битовия регистър (стил) на българския стандартен език (Хъдсън 1995: 72). И до наши дни в Албания не се изучава български в средните училища. Показателни са сведенията, записани от възрастна жена от с. Гиневец, Г. Бърдо, която никога не се е занимавала с каквато и да било обществена или политическа дейност: „*Шчитàре зборвѐе бугарско, мак'едòне зборвѐе бугарско, а шкòло не пра̀ифме бугарско.*” Български се изучава като втори или трети свободно избираем език в университетите в Тирана и Корча. Но естествено липсата на обучение в средния курс не благоприятства избора на такъв предмет. В градовете Тирана, Корча и Елбасан се организират курсове за кандидат-студенти, които желаят да следват в България. Тогава родителите довеждат децата на курс с думите: „*Дѐтето, гòспожо, си зна̀ит й̀дзик от тàтка и от мàйка. Ти да го на̀учиш са̀мо да пишит и да пѐит* (да чете)”. В действителност отсъствието на обучение в средните училища довежда до невъзможност българският да се използва в неговия по-висок регистър – в областта на усвояването на съвременното научно и културно познание. Дори при най-старателните курсисти, които показват отлични умения при езиковото обучение и владеят на високо равнище други чужди езици (най-често английски и италиански), общуването на български език превключва на регионалния диалектен код веднага след като свърши часа.

Отражението на диалектните особености на фонетично равнище може да бъде илюстрирано най-добре при проследяването на типичните за региона рефлекси на стб. ж, з > о: *Кòде да пишита?; пòт; пòпук, сòбота; со* (*Со здравѐе; со сестра_ми; со пердета*); *во* (*О̀шите во старò време*); *пѐток*. Този рефлекс е отбелязан и в производни от кръга на новата културна лексика, употребени в писмената реч: *зоботекник*. В писмените работи са отбелязани и случаи на разколебаване: най-често в думата *кѝща*, която в региона има и вариант *к`укья*: *Да дòйда во к`укьята тво̀йа*, както и *к̀са // к̀са* и др. И от други публикации личи, че в диалекта на някои от селищата в Г. Бърдо – напр. с. Стеблево, изговорът *о//ъ* на мястото на стб. ж често варира (Петкова 2005). Вероятно това се дължи

на фонетичната характеристика на звука в традиционния говор, която се определя като лабиално *ǎ* или широко, отворено *ô* (Бояджиев 2007: 54). Може да се допусне, че характеристиката на тази гласна благоприятства възприемането на книжовния нелабиален изговор. Във връзка с този лабиален по тип рефлекс след вмъкване на **ъ** вероятно са и най-често употребяваните форми на глагола **съм** (стб. *ѣсмь*) > *сум* – *Анди сѹм*. Сходни рефлексии откриваме и в някои числит.: **седум** (БЕР 2002: 575 – *праслав. *sedmь*), **осум** (БЕР 1995: 934 – праслав. **asmь*), както и при причастните форми – **ддишол**. Можем да свържем изговорът *у* със стесняването на гласната *o* > *y*, което се среща най-често след съгласни *к, г* в края на думите и при лабиални съгласни: *многоу, малу*. Лабиален рефлекс се отбелязва в традиционния диалект и в групи съгласни, развили се на мястото на сонанти – срв. **бѣрго, нѣрво, сѣнце**. След провеждането на обучение много младежи започват да употребяват в писмените си работи книжовния облици с гласна **ъ**, като често възниква конкуренция между варианти. Наблюдават се и отклонения от книжовната норма, свързани с дистрибуцията на гласната: **малък – малъко, нисък – нисъка, дълг – дълга** и др.

Устната и писмената реч отразява рефлекс на стб. *ь* в *е*: **темни пердета**. Данните обаче показват, че този рефлекс не е обхванал всички позиции. По време на урок на прилагателното **дебел** курсистите посочват антоним **тнок** и в писмените им работи се употребяват форми **тноки/тнъки**: *Веждите ѝ са много черни и тноки, Веждите ми се черни и тнъки*. Това показва, че застъпникът на *ь* в тази дума в диалектите от областта Г. Бърдо е изпаднал (срв. стб. *тънъкъ*), а на мястото на следващият го голям *ъ* се е развил непреден по място на учленение рефлекс изяснен в *о*. Подобен изговор е характерен за крайните югозападни говори, но за разпространението му в Дебърско данните в публикуваните трудове са противоречиви (БДА, 2001: к. № 14).

Проследяването на особености на граматично равнище е по-сложно, защото морфологичните средства се реализират чрез елементите на фонетиката. Една от най-често срещаните особености в устната и в писмената реч на младежите е членната форма **-ом//о**: *автобусот, братот, дворот, прозорецот, тестот, испито; Големият брат е кус и слаб*. При обучението естествено се усвоява и книжовният фонетичен облик на члена: **Носът ми е малък и праф. # Другиот брат е дълг**. Но дори и тогава при същ. от м. р. не се прави

разлика между пълен и кратък член: *Прозореца ѝе покриен со пердета # На прозорецот има темни пердета.*

Отбелязват се някои различия при употребата на членуваните форми под влияние на албански. Най-често те са свързани с липсата на членуване в съчетания от съществително и прилагателно или местоимение от типа на прилагателните – случаи, при които в албански се използва специален свързващ член: *Моя фамилия живее там; Моя майка работи в супермаркет; Един брат се казват Таулант # Другиот брат е зоботекник.* Различия и възникване на дублети в резултат от влиянието на албански се наблюдават и при членуването на преки или непреки допълнения: *Този човек влегува в стая # Този човек излизува от стаята.*

В някои писмени работи се среща употреба на *един* като неопределителен член при общо назоваване на обекта под влияние на албански: *Аз имам едно семейство много хубаво; Той има един нос малък и устни много тънки* Това е езикова особеност от романски тип, която е следствие от билингвизма.

За системата на глагола е специфична употребата на старинната форма *ести* (стб. естѣ) на глагола съм в 3 л. ед. ч.: *Баща мой ести висок. Майка моя ести висока. Братот мой ести висок и пълен. Той ести многу смел.* Това е една интересна успоредача между български и албански език – срв. съответствие в алб. *është* (лат. *est*, гр. *εστι*; лит. *esti, est* – БЕР 1971: 474). От приведените съответствия с латински и други балкански и славянски езици става ясно, че в случая се проявява една обща старинна особеност. Вероятно успоредачата в албански е спомогнала за запазването на стб. форма. Вариантът *е* на глагола най-често е йотуван: *Нашата стая ѝе голема; Моето легло ѝе до прозореца.* В 3 л. мн. ч. най-често се изговаря и изписва форма *сет//се*: *Др`угари от дѣце сет многу х`убави; Очите му се зелени, а веждите му се дебели.*

При образуването на формите на страдателните причастия се конкурират моделите с компонент *-н* и *-т*: *Прозореца ѝе покрийен; И`маше икѡни внѡтре, ма кога̀то е изгѡрено, изгѡрето бѣше сѣлото.*

Формите за минало неопределено време показват наличието на разнотипни варианти у едни и същи информатори. Употребяват се форми, образувани със

спомагателен глагол *имам* и мин. страд. прич.: *Нè го ìмаме напишано; Ёто тèстот, ìмает м̀ало помòжето; Училището и гимназията я имам св̀ршвано в Тирана а вишите студии и имам св̀ршвано в Македония. Там аз имам живеано 5 години.* Според П. Асенова констукциите от типа *имам видено* са отражение на романския тип перфект, който се среща и в албански и гръцки език (Асенова 2007: 48). Същевременно в речта на младите голобръдчани се срещат и форми, образувани със спомагат. глагол *с̀м* и мин. страд. прич.: *ìмат вр̀еме шту нè сум пòйден. Òвде сме дòйдени; Нè сум кин̀сан* (тръгнал) *за во ку”рс; Тòй е б̀йден интелекту̀л.* Тази особеност също се среща и в романските езици – напр. френски, където макар и малка, част от глаголите образуват *passé composé* с глагола *être* (с̀м), а не с глагола *avoir* (имам). Както личи от изследванията на Вл. Георгиев (Георгиев 1985: 113 и сл.), подобни конструкции не са чужди и на съвременния български книжовен език. Затова, според мен, наличието на конструкции със спогат. глагол *с̀м* и мин. деят. прич. от типа *сме пораснали* не трябва непременно да се тълкуват като привнесени от изучаването на стандартния вариант. Вероятно тук става въпрос за по-сложни процеси, свързани със семантични и структурни промени във формите на перфекта.

В устната и писмената реч се употребяват диалектни форми за несвършен вид: *Този човек влегува // Този човек излизува; Той влазя//Той излазвя* и др. Интересно е, че тези диалектни форми се проявяват в речта на курсистите и при четене, поради което написаната в учебника книжовна форма *излизаме* се прочита от студента като *изл̀агаме.* Феноменът е още едно доказателство за доминирането на диалектния код в езиковото съзнание. Но в същото време той показва и единството на структурния модел на регионалния и стандартния код, поради което между тях лесно се установява паралелизъм.

Традиционната частица за бъд. време в речта е *к’е*, но в писмени и устни работи се среща и книжовната разговорна форма *ша//ше: К”е те з̀ема на т̀елефон # Ша те з̀ема `утре, ша ти к̀ажса.* Като влияние от албански език може да се третира наличието на много силна палатализация на съгласната, която започва да звучи както в албански – звук среден между *к”* и *ч”*. При отчитането на тази особеност, обаче, трябва да се има предвид и взаимното влияние между албанските и славянските диалекти от дълбока древност.

Интерференция с албански език се наблюдава при употребата на някои предлози. Така за диалектния регион е характерна употребата на предлог *от* с посесивно значение: *В*

стаята **от** децата има две мали легла. Интересна успоредица с албански език е употребата му в конструкции със значение ‘по, за’: *Хода в курсот от български език* – срв. алб. <Jap mësim> **në rusisht**. Фактически се установява взаимна връзка *от* български – *на* книжовен български// *от* - ‘на’ регионален български// *në* - ‘по, за’ – албански (Българско-албански: 1959). Отбелязана е и употреба на предлог **на** със значение ‘в’, която от една страна показва успоредица с алб., а от друга е позната и в разговорния бълг. език: *В Македония на град Скопие*, както *Живее на село//Отивам на село # Отивам в Тирана // Vete në Tiranë*.

В областта на синтаксиса се наблюдават редица особености на словоредата, които могат да бъдат обяснени като влияние от страна на съвременния албански език. На първо място това е поставянето на определението – прилагателни, местоимения и др. след съществителните имена: *Той има един нос малък и устни много тънки; В стаята имат и нешта друге, Татко ми мoй работи на Елбасан # Аз имам близу моята леля*.

Както в много други български диалекти и тук въпросителните изречения се оформят с помощта на повишаваща интонация. *Плaшташ мнoгу пàри? `Испитот е мнoгу тр`удно? Да се нàпиеш нeшто дрyго?*. Като влияние на албанския може да се обясни употребата на частица *а* ‘дали, ли’ в началото на въпросителните изречения: *А сàкаш eште мàло?*

От прегледа на характерните особености в речта на най-младите представители на населението от български произход в Г. Бърдо, Р Албания може да се направи изводът, че на битова равнище те и в наши дни използват родния си диалект като пълноценно средство за общуване. В процеса на обучението елементите на регионалния код се заместват от елементите на стандартния речеви код на базата на сходството и единството на структурата им. Интерференция в резултат от билингвизма между български и албански език на граматично равнище се наблюдава при функционирането на категорията определеност, както и в някои елементи от синтаксиса.

ЛИТЕРАТУРА:

Асенова 2007: *Асенова, П.* Бележки върху българските говори в Албания. – Българските острови на Балканите. София: Фигура, 45-51.

БДА 2001: Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч. I – III. Фонетика. Морфология. Лексика. София: Книгоизд. Къща „Труд”, 2001.

БЕР: Български етимологичен речник. Т. III, 1986; Т. IV. 1995; Т. VI, 2002. София: БАН.

Бояджиев 2007: *Бояджиев, Т.* Архаизми и иновации в диалектите на Гора и Голо Бърдо. – Българските острови на Балканите. София: Фигура, 52-63.

Българско-албански 1959: Българско-албански речник. София: БАН.

Георгиев 1985: *Георгиев, Вл.* Възникване на нови сложни глаголни форми със спомагателен глагол *имам*. – В: Проблеми на българския език. София: БАН, 113-137.

Петкова 2005: *Петкова, А.* Говорът на с. Стеблево, Г. Бърдо. – Българите в Албания. Културно-просветно дружество „Огнище”, София, 69-76.

Селищев 1981: *Селищев, А. М.* Полог и неговото българско население. Фот. Изд. София: Наука и изкуство; *Селищев, А. М.* Славянското население в Албания. Фот. Изд. София: Наука и изкуство.

Хъдсън 1995: *Хъдсън, Р. Д.* Социолингвистика. София: Св. Климент Охридски.